

Κριτική Αναθεώρηση του Πατρικού Ρόλου

Κωνσταντίνος Κορώσης*

Μια ευρείας κλίμακας έρευνα που διεξάχθηκε κατά το 1971 στο διεθνικό χώρο των τότε έξι κρατών-μελών της Ε.Ο.Κ. είχε ως στόχο την εξιχνίαση του εάν η δοσμένη πατρική θέση στο ενδοοικογενειακό περιβάλλον εναρμονιζόταν ισόμορφα με τη συμμετοχική λειτουργία του πατρικού ρόλου στην ανατροφή των παιδιών.

Τα στοιχειοθετημένα ερωτηματολόγια, οι τυπικές και άτυπες συνεντεύξεις απευθύνθηκαν και στη δομική κατηγορία 7.000 γυναικών - μητέρων που είχαν πλήρη εργατική απασχόληση. Η εθνογραφική σύνθεση που ικανοποιούσε δειγματοληπτικά τη στατιστική αντιπροσωπευτικότητα αυτής της κοινωνικής κατηγορίας παρουσίαζε την ακόλουθη ποσοστιαία εικόνα: Δυτ. Γερμανία 67%, Βέλγιο 80%, Λουξεμβούργο 71%, Γαλλία 71%, Ιταλία 62% και Ολλανδία 55%. Η συμπερασματική απόληξη της ενορατικής προσπάθειας των ερευνητών στην οικογενειακή εσωμάδα υποβάθμισε αφενός τη θέση του πατέρα ως προς το ρόλο του στη φροντίδα των παιδιών και εγκλώβισε αφετέρου την πατρική προσωπικότητα σε παραδοσιακά στεγανά, που προοιωνίζαν δυσκαμψία στις κοινωνικοποιητικές σχέσεις της με τον εύπλαστο χαρακτήρα του παιδιού. Συνακόλουθα, οι άξονες της προβληματικής εντάχθηκαν με κρυστάλλινη σαφήνεια στο πλαίσιο διαφοροποίησης του πατρικού ρόλου από το μητρικό αναφορικά προς το συγχρονικό πεδίο σχέσεων γονέων-παιδιών και οπλίστηκαν με την παρακάτω πειστική επιχειρηματολογία:

«Ο πατέρας βρίσκεται σε διάσταση από τα καθήκοντα που αφορούν την επιμέλεια των παιδιών. Εάν κάποιος επισκεπτόταν

---

* Ειδικός Επιστήμονας στην Κοινωνιολογία. Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης.

την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα ως παρατηρητής, θα διαπίστωνε με απογοήτευση ότι δεν υπάρχουν πατέρες. Πρόκειται περί μιας ορφανής από πατέρα κοινότητας, όσον αφορά τις καθημερινές υποχρεώσεις απέναντι στους μικρούς. Γιατί ως επί το πλείστον η πατρότητα έχει καταλήξει να είναι ένα επάγγελμα που υποστασιοποιείται μόνο τις Κυριακές»¹.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον που είχε επικεντρωθεί μέχρι το 1960 στην ανάλυση της μητρικής λειτουργίας μετατοπίστηκε στη θέση εκείνου του «αόρατου» ανθρώπου που λέγεται «πατέρας» (κατά τον Alexander Mitscherlich)², με στόχο να διερευνηθεί η διαχρονική μεταβολή του ρόλου του από «άτομο της συναισθηματικής περιφέρειας» σε «κεντρικό πρόσωπο» της πυρηνικής οικογένειας.

Από το 1960 και μετέπειτα εμπειρικές έρευνες απέδειξαν ότι η στενή επικοινωνία μεταξύ μητέρας και παιδιού ήταν διαποτισμένη από υπερβολική σημασιολόγηση, που υποτιμούσε τον πατρικό ρόλο στην ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας, ενώ αναθεωρήθηκαν σταδιακά οι θέσεις επιστημονικών κύκλων ως προς το ερώτημα εάν ο πατέρας μπορεί να γίνει «κύριο πρόσωπο αναφοράς», συμμετρικό της μητέρας ή να πάρει εξ ολοκλήρου τη θέση της.

Η σύγχρονη έρευνα διατείνεται απαντώντας ότι διαπλαστική επιρροή επί της ανάπτυξης της παιδικής προσωπικότητας ασκείται και από τον πατέρα, υπογραμμίζοντάς την μάλιστα ως περισσότερο αποφασιστική.

Κατά την εθνολογική αντίληψη κάθε ανθρώπινη ύπαρξη προέρχεται από δύο γεννήτορες, έναν ομόφυλό της και έναν ετερόφυλό της, οι οποίοι ως άντρας και γυναίκα στα πλαίσια της γενετήσιας σχέσης τους κατέχουν σωματοβιολογικά ισότιμη θέση. Σε αυτή τη θεμελιακή, αρχέγονη δυϊκή σχέση, όπου ολοκληρώνεται η αμοιβαία πρόθεση αναπαραγωγής, δεν πρυτανεύει το κριτήριο ιεράρχησης των ρόλων που διαδραματίζει ο άντρας ή εκείνων που ασκεί η γυναίκα στις κοινωνικοπολιτισμικές δομές, αλλά προεξάρχουσα θέση κατέχει ο παράγοντας διαφοροποίησης που σχετίζεται με την αξία του «πρωτείου της φύσης». Ενώ δηλαδή στη γυναίκα ο μητρικός ρόλος είναι προδιαγραμμένο και αναπόσπαστο στοιχείο της φύσης της, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε τον ίδιο προκαθορισμό για τον άντρα ως πατέρα. Ο άντρας, ακόμη και ως γεννήτορας, γίνεται πατέρας μόνο μέσω της οικογένειας και μπορεί να διαδραματίσει τον πατρικό του ρόλο μόνο μέσω της οικογένειας. Αυτό σημαίνει ότι στον άντρα υπάρχει η από τη φύση μηχανικά ηδονιστική προδιάθεση του γεννήτορα όχι όμως και η προεγχαραγμένη συνείδηση του πατέρα. Γι' αυτό το λόγο το βιολογικό πρωτείο ως προς τη θέση του άντρα στον πολιτισμικό μας χώρο είναι κατώτερο εκείνου της γυναίκας, γιατί μό-

νο μέσω της τρισδιάστατης δημιουργίας σχέσεων με τη γυναίκα ως α) ερωμένη, β) σύζυγος και τελικά γ) μητέρα του παιδιού «του» μπορεί ο άντρας να ενεργοποιήσει τη γεννητική πατρότητα και κατά συνέπεια να τη μεταρσιώσει εξελικτικά ως ψυχοσυναισθηματική πατρότητα στις κοινωνικοπολιτιστικές δομές³.

Ο βιολογικός ρόλος του άντρα ως γεννήτορα στην οικογένεια θα χρειαστεί ακόμη περισσότερες διαβατήριες λειτουργίες για να συνειδητοποιηθεί μακροδιαδικασιακά ως ουσιαστικό περιεχόμενο του πατρικού ρόλου. Μέσα από συγκεχυμένες καταστάσεις συμπεριφερικών διαστάσεων, όπου ο άντρας αναγκάζεται να κατισχύσει συγχρονικά ως εραστής, σύζυγος και «δυναμικός πατέρας», δεν ενεργοποιούνται μόνο φυσικές και ψυχικές δυνάμεις αλλά και διαφοροποιημένες κοινωνικές ευθύνες. Έτσι, η αυθόρμητη σεξουαλική εκλογή, η ανάγκη για μια σύζυγο και οι δεσμευτικές υποχρεώσεις του άντρα απέναντι στο παιδί πρέπει να συμβιβαστούν με πολυάριθμες επιθυμίες ώστε η πατρότητα να αποτελέσει συνειδητά την «ένδυση» ενός καινούριου ρόλου⁴.

Ο ρόλος του πατέρα ως τροφέα

Ο κοινωνικοοικονομικός μεταχηματισμός της παραδοσιακής οικογενειακής δομής — ιδιαίτερα στις δυναμικές εκβιομηχανισμένες κοινωνίες — παρώθησε εξωκατευθυντικά την εκτεταμένη συμμετοχή της γυναίκας σε ευρύ φάσμα επαγγελματικών τομέων. Με άξονα αναφοράς τον οικονομικό και κοινωνικό εκδημοκρατισμό, η γυναίκα σφυρηλάτησε για τον εαυτό της καλύτερες προϋποθέσεις ένταξης στην επαγγελματική ζωή, με την προδιάθεση μάλιστα να μη θυσιάζει τη σταδιοδρομία της στο βωμό των μητρικών λειτουργιών και να αρνείται επίμονα, ενόψη της αυξητικής τάσης για προσωπική καταξίωση, ότι η επαγγελματική της δραστηριότητα αποβαίνει ζημιογόνος για την ανατροφή των παιδιών. Παρόλο που με τη δημιουργία της νέας πραγματικότητας η θέση της γυναίκας αλλάζει με γοργούς ρυθμούς, στατιστικές μελέτες απέδειξαν ότι το ποσοστό του συζύγου/πατέρα ως προς το ρόλο του τροφέα στο εισοδηματικό επίπεδο της οικογένειας, σε όλα ανεξαιρέτως τα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, παραμένει υψηλότερο εκείνου της συζύγου/μητέρας. Σε συνάρτηση με αυτές τις αποκαλυπτικές στατιστικές μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η παραδοσιακή εικόνα του πατέρα στο να αναλαμβάνει υπεύθυνα το ρόλο της συντήρησης της οικογένειάς του δεν έχει υποστεί αισθητή αλλοίωση μέσα στη μακροπρόθεσμη διαχρονική εξέλιξη κανόνων που την υπαγόρευαν και τη χάραξαν σε στενά και ευρύτερα πλαίσια της κοινωνικής ζωής, με αποτέλεσμα αυτή η εικό-

να του πατρικού ρόλου να καταγράφεται βαθιά στον ψυχισμό της παιδικής προσωπικότητας⁵.

Με αφορμή την ανυποχώρητη στάση της γυναίκας να διατηρήσει το επαγγελματικό της status στον καταμερισμό της εργασίας που συνδέεται με την οικογενειακή δομή, η παραδοσιακά εδραιωμένη θέση του πατέρα ως τροφέα της οικογένειας και η στερεοτυπικά ριζωμένη σε αυτό το σημασιολογικό επίπεδο κοινωνική αναγνώριση ότι «για να παντρευτεί ο άντρας πρέπει πρώτα απ' όλα να είναι σε θέση συντήρησης της γυναίκας του» έχει αρχίσει να «σειεται εκ θεμελίων» και να μειώνεται ποιοτικά ο χαρακτήρας της πλαιότερης υπόστασής του.

Στη σύγχρονη οικογένεια ο ρόλος του πατέρα ως τροφέα είναι ο μοναδικός φορέας κοινωνικοοικονομικής υποστήριξης που αμφισβητούμενος μπορεί να αντικατασταθεί από τη μητέρα ή και από το ίδιο το κράτος (π.χ. επίδομα ανεργίας, ασθένειας και συνταξιοδότηση). Κατά συνέπεια, το παιδί αισθάνεται την υπαρξιακή του οντότητα διασφαλισμένη τόσο από τον πατέρα όσο και από τη μητέρα χωρίς να διακατέχεται από ψευδαισθήσεις που το εκθέτουν ανησυχητικά στην απειλή του «άγνωστου αύριο», αν ο πατέρας ως τροφέας εγκατέλειπε (μέσω θανάτου ή αναπηρίας) το ρόλο του⁶.

Ο προστατευτικός ρόλος του πατέρα

Μια άλλη διάσταση κινητικής αντίδρασης που έχει αναπτυχθεί και διατηρηθεί σε όλες τις φάσεις του ανθρώπινου πολιτισμού είναι η μαχητική προβολή του πατέρα με σωματική δύναμη και ικανότητα στο να υπερασπίζεται και να προστατεύει γυναίκα και παιδιά σε περίπτωση άμυνας. Στη σύγχρονη κοινωνία αυτή η στερεοτυπική ενεργοποίηση εξακολουθεί να αποτελεί βιωτικό γεγονός, αλλά εκδηλώνεται με συμπεριφορά διαφοροποιημένης μορφής.

Η σωματική δύναμη του πατέρα, που σε παλαιότερα χρόνια ενσάρκωνε την αμυντική ετοιμότητα όλων των οικογενειακών μελών και αντιπροσώπευε το όπλο για την αποσόβηση ετερογενών παραγόντων που απειλούσαν την υπόσταση του οικογενειακού βιότοπου, έχει παύσει να θεωρείται ως το περιοριστικά διαθέσιμο μέσο που επιβάλλεται για την εύρυθμη λειτουργία του προστατευτικού ρόλου. Στη σύγχρονη εποχή οι εμπειρίες και γνώσεις έχουν ουσιαδέστερη σημασία συγκριτικά με τις παραδοσιακά ριζωμένες αξίες, οι οποίες ενθρονίζουν τον πατέρα σε μια πραγματική ή υποτιθέμενη σωματική και πνευματική υπεροχή ως εγγυήτρια δύναμη για προστασία.

Τη θέση του προσωπικού αγώνα με σκοπό την υπεράσπιση του σπιτιού και της φιλίας έχουν υποκαταστήσει δεσμευτικοί νόμοι

που παρέχουν στη μητέρα και στα παιδιά, κατά συνέπεια και στον ίδιο τον πατέρα, νόμιμη προστασία και δημόσια υποστήριξη. Άλλωστε, πώς είναι δυνατό σήμερα σε έναν πολιτισμό εξαιρετικά αναπτυγμένης τεχνοκρατίας και γραφειοκρατίας να αναμένει κανείς από τον πατέρα το ρόλο του «παντογνώστη», σύμφωνα με τον οποίο η πληροφοριακή του κατάρτιση θα τον καθιστούσε ικανό να ανταπεξέρχεται διεξοδικά σε όλες τις περιστάσεις της οικογενειακής ζωής;⁷

Το πρόβλημα της «πατρικής κρίσης» παρουσιάζεται επιπλέον δύσκολο ως προς την επίλυσή του, όταν λάβουμε υπόψη πλασματογόνες επιδράσεις του ιστορικού ρόλου που είναι συνυφασμένες με τις διαπροσωπικές και διασυλλογικές σχέσεις της κοινωνίας μας. Έτσι, από την άποψη της σωματικής διάπλασης ο πατέρας ως πρότυπο επιθυμητής επιβλητικότητας και εξουσίας είναι γενικά πιο δυνατός και ψηλότερος από τη μητέρα και τα νεότερα παιδιά. Από την άποψη της εγκυκλοπαιδικής κατάρτισης γενικά ή ενός ανώτερου πνευματικού επιπέδου ο πατέρας ως εκτελεστικός οδηγός (T. Parsons 1968) γνωρίζει να αντιμετωπίζει εξω-οικογενειακά προβλήματα ή να εκπληρώνει τεχνικές και γραφειοκρατικές υποχρεώσεις συχνά καλύτερα από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Ο λειτουργικός χαρακτήρας του πατέρα σε αυτές τις συμπεριφορικές διαστάσεις εντυπώνεται στο μικρό παιδί ερμηνευτικά ως «παντοδυναμία» ή και «παντογνωσία», ενώ από την πλευρά των μεγαλύτερων παιδιών ή μιας κοσμικά έμπειρης συζύγου γίνεται αισθητός ως άθροισμα βασικών στοιχείων ενός περιεκτικού προστατευτικού ρόλου. Μέσα από τις πλεγματικές σχέσεις φυσικών και πνευματικών ιδιοτήτων του πατέρα αποκρυσταλλώνεται ο «νέος» προστατευτικός ρόλος με σημασιολογικά υποστηρίγματα την ειδική γνώση και το κοινωνικό γόητρο⁸.

Εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στη συγκεκριμενοποίηση του νέου προστατευτικού ρόλου η κοινωνιολογική και ψυχολογική έρευνα αναφέρονται λεπτομερώς στον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης των παιδιών μέσω εκείνης του πατέρα. Επισημαίνεται ότι η κοινωνική θέση που κατέχει ένα άτομο θεμελιώνεται κατ' αρχή μέσω αρχικών δεδομένων χαρακτηριστικών της οικογένειας προέλευσης, τα οποία δεν είναι κατώτερης σημασίας από τα επίκτητα χαρακτηριστικά, τα συνδεόμενα με την κοινωνική θέση που αποκτάται μέσω προσωπικών επιλογών ή επιτευγμάτων. Έτσι, μέχρις ότου ολοκληρωθεί καθοριστικά η επίκτητη κοινωνική θέση του νέου ή της νέας, το επάγγελμα και η κοινωνική θέση του πατέρα αποτελούν κριτήρια κατηγοριοποίησης του γιού ή και της κόρης στο φάσμα της κοινωνικής διαβάθμισης.

Το πρίσμα αυτού του ασφικτικά δοσμένου ετικεταρίσματος, όπου διαθλάται η ανεσιτότητα του πατρικού ρόλου ή η ασθενής διαπλαστική επιρροή ως προς την κοινωνικοποιητική του λειτουργία, εντοπίζεται ιδιαίτερα στην κατώτερη κοινωνικοοικονομική στρωμάτωση. Η χαμηλού επιπέδου κοινωνική θέση του πατέρα οδηγεί σε απώλεια ισχύος στο μικρόκοσμο της οικογένειάς του, επειδή ο ίδιος εκθέτει γυναίκα και παιδιά στα μειονεκτήματα που συνδέονται με υποβαθμισμένο γόητρο, περιορισμένο εισόδημα που δεν επιτρέπει οραματισμούς μεγάλων σχεδίων και ελάχιστη δύναμη στο θεσμικό μακρόκοσμο. Του λείπουν δηλαδή οι εξωγενείς κοινωνικές προϋποθέσεις για παγίωση ενδοοικογενειακής ισχύος, γεγονός που ο πατέρας ανώτερης κοινωνικοοικονομικής στρωμάτωσης διασφαλίζει στην οικογένειά του μέσω εξωτερικών κοινωνικών πλεονεκτημάτων.

Ειδικές μελέτες πάνω σ' αυτό το θέμα απέδειξαν εμπειρικά ότι αφενός το πατρικό πρότυπο ανώτερης στρωμάτωσης παρουσιάζει αποτελεσματικότερη επίδραση συγκριτικά με το πατρικό πρότυπο κατώτερης στρωμάτωσης και αφετέρου διαπιστώθηκε ότι οι έφηβοι επιζητούν ή επιδιώκουν τόσο λιγότερο την πατρική συμβουλή, όσο κατώτερη είναι η κοινωνική θέση του πατέρα⁹.

Εξάλλου, ο πατέρας που διάκειται ευνοϊκά στην ανοδική κινητικότητα του γιού, επιλέγει συνήθως για τον τελευταίο την από γενικής άποψης και συνοπτικής εξέτασης εκπαίδευση με αντίστοιχη εξάσκηση επαγγέλματος.

Σε αυτό το αναφορικό πλαίσιο ο πατέρας που είναι εξειδικευμένος εργάτης θα επιθυμούσε λόγου-χάρη να δει το γιό του ως εξειδικευμένο μηχανικό ανώτερης σχολής. Η έλλειψη ενημέρωσης του πατέρα π.χ. για τις «κοινωνικές επιστήμες» και τις επαγγελματικές δυνατότητες αποτελεί όμως αποτρεπτικό κίνητρο στο να επιδιώξει επιλεκτικά για το γιό του αυτό το εκπαιδευτικό επίπεδο.

Εξαιρετικά δυσμενή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του πατρικού ενδιαφέροντος, όταν αυτό επικεντρώνεται στην επαγγελματική αποκατάσταση της κόρης. Εδώ συμμειγνύεται η στερεοτυπική προκατάληψη για κοινωνική άνοδο της κόρης με την άγνοια επί της προοδευτικά αυξανόμενης χειραφείας ή καταξίωσης της γυναίκας, έτσι ώστε το χάσμα μεταξύ του δίπτυχου «προκατάληψης - άγνοιας» με το εννοιολογικό περιεχόμενο του προστατευτικού ρόλου να παραμένει αγεφύρωτο.

Σε αντιδιαστολή προς τον πατέρα της κατώτερης κοινωνικοοικονομικής στρωμάτωσης εκείνος της μεσαίας και της ανώτερης έχει ισχυρότερη υπευθυνότητα για τη δοτή κοινωνική θέση του παιδιού. Ο πατέρας αρχίζει από την πιο μικρή ηλικία του παιδιού να του εγ-

χαράσσει την ταξική συνείδηση μέσω προσχολικής εκπαίδευσης, σχολικού τύπου, γονεϊκής βοήθειας σε σχολικά μαθήματα και ιδιαίτερου φροντιστηρίου.

Αναμφισβήτητα, ο διευρυμένος ορίζοντας πληροφόρησης και η ισχυρότερη επαγγελματική αυτοσυνείδηση δημιουργούν μεγάλη ταξική απόσταση σε βάρος της κατώτερης κοινωνικοοικονομικής στρωμάτωσης¹⁰.

Ο πατέρας ως πρότυπο ταύτισης

Ο πατέρας επιτελεί τη λειτουργία του παιδαγωγού στα πλαίσια του κοινωνικοποιητικού ρόλου από τη μια ως πρότυπο ταύτισης και από την άλλη ως περισσότερο ή λιγότερο ενεργός αντιπρόσωπος καθορισμένων παιδαγωγικών σκοπών και μεθόδων.

Η διαφοροποίηση και η πολυμορφία της τελευταίας διάστασης υπόκεινται όμως σε κοινωνικοπολιτισμικούς, ηλικιακούς και στρωματικούς παράγοντες, οι οποίοι δηλώνουν συμπλέγματα τροποποιήσεων ως χαρακτηριστικών γνωρισμάτων μιας ανοιχτής, δυναμικής, εκβιομηχανισμένης κοινωνίας έτσι ώστε να καθίσταται βεβιασμένος ο συνδυασμός σταθμητών κριτηρίων (π.χ. εκπαίδευση, επάγγελμα, εισόδημα, κ.λπ.) στην προσέγγιση μιας ομογενούς μεθόδου διαπαιδαγώγησης.

Δεν αποδιδόμαστε με διασαφήσεις θεωρητικών κατασκευών στο να σκιαγραφήσουμε μονοδιάστατες - γραμμικές σχέσεις αιτιότητας που υποθάλπουν την τάση αποτελμάτωσης του ζητήματος αναφορικά προς τον πατρικό ρόλο ως μοντέλο ταύτισης. Αποτολμάμε μάλλον να αμβλύνουμε τις προβληματικές ταλαντεύσεις ανάμεσα στην κριτική αντιμετώπιση και στην κοινωνικοποιητική αξία του πατρικού ρόλου.

Αποκαλυπτικά ευρήματα και διαγνώσεις διεπιστημονικών εμπειρικών ερευνών ανασυνθέτουν μια «μεταθεωρία» ομοειδών γνωρισμάτων στην άσκηση των γονεϊκών ρόλων με επιδιωκόμενο σκοπό τη μορφοποίηση της παιδικής προσωπικότητας. Αναγκαία και επουσιώδη στοιχεία σε αυτό τον τομέα παίρνουν έναν ενιαίο χαρακτήρα συγκλίνοντας στο να αποτελέσουν ομόφωνα το βασικό έρεισμα αναταλλάξιμων ρόλων διαμεσολάβησης, τόσο του πατέρα όσο και της μητέρας, μεταξύ του μικρολειτουργικού οικογενειακού πεδίου και του μακρολειτουργικού κοινωνικού περιβάλλοντος.

Στα ερωτήματα, εάν και σε ποιο βαθμό οι κατευθυντήριοι προσανατολισμοί των γονέων ως προς την επιλογή μηχανισμών μετάδοσης της κοινωνικοπολιτισμικής κληρονομιάς στα παιδιά

- α) διέπονται από εντάσεις που προκαλούν κραδασμούς στην «προ-
λειάνση του εδάφους» για την οικειώση και αφομοίωση του υφι-
στάμενου συστήματος ή
- β) σφραγίζουν την πορεία μιας απρόσκοπτης εναρμογής (είπρα-
sen) της οικογένειας ως πυρήνα της ανθρωποκοινωνικής φύσης
στη διατήρηση και λειτουργικότητα του κοινωνικού συστήματος,
επιστάμενες αξιολογήσεις εμπειρικών ερευνών δηλώνουν εμφαντι-
κά τα εξής:

Στις αντιλήψεις περί ανελαστικότητας του γονεϊκού ρόλου, σύμφωνα με τις οποίες το παιδί είναι ανελέητα εκτεθειμένο στην πανίσχυρη, υπερκανονικοποιημένη κοινωνική συμπεριφορά και στις κυρώσεις που τη ρυθμίζουν, γενεσιουργοί παράγοντες που στοιχειοθετούν το συνεκτικό ιστό της κοινωνίας αντιτάσσονται υπεραμυνόμενοι του ότι η απουσία κοινωνικής ευταξίας και κανόνων γίνεται το ίδιο δυσάρεστα αισθητή όπως και η αναγκαστική υποταγή στα κοινωνικά δεδομένα. Ο ρόλος μπορεί να γίνει όχι μόνο με τη βία αντικείμενο (εκ)μάθησης αλλά και υποχρεωτικό πρότυπο συμπεριφοράς. Σε αυτό το νοηματικό περιεχόμενο του ρόλου σημασιολογείται τόσο η δυνατότητα όσο και ο κίνδυνος της αλλαγής, της σύγκρουσης, της καινοτομίας, κ.λπ.

Παντού και πάντα, όπου οι άνθρωποι συνενεργούν, δημιουργείται διαφοροποίηση, ένταση, σύγκρουση και προσπάθεια του ενός να επιβληθεί σε βάρος του άλλου. Όλα αυτά τα μεμονωμένα συναισθήματα συντελούν όμως στη στενότερη ένωση της ομάδας, στην προκειμένη περίπτωση της οικογένειας.

Ο πατρικός ρόλος ισχύει ως (εκ)μαθημένος που είναι κατά συνέπεια ελαστικός και τροποποιήσιμος, αλλά μέσα στην οικογένεια ως «ομάδα sui generis» μη-καταργήσιμος. Η επίδραση του πατέρα ως δρώντος απόμου στα κοινωνικοποιητικά πλαίσια της οικογένειας δεν περιορίζεται στη συγκεκριμένη συμπεριφορά που εκτυλίσσεται στο μικροσύστημα δοσμένων διαντιδράσεων μεταξύ παιδιού και γονέων, αλλά περισσότερο από αυτό μπορεί να ασκήσει μόνιμη επιρροή στην ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας¹¹.

Παρ' όλα αυτά δεν παραλείπουμε να αναφερθούμε στο στίγμα που μας δίνει μια προσεκτική ανατομία του πατρικού ρόλου για το πόσο διαμετρικά αντίθετες απόψεις υιοθετούνται στον επιστημονικό χώρο ενασχόλησης με θεματικό περιεχόμενο τον πατέρα ως «ομόφυλο πρότυπο ταύτισης» του γιου και ως «ετερόφυλο μοντέλο» της κόρης.

Ενώ ο Alexander Mitscherlich (1967) υποστηρίζει ότι ο πατέρας είναι αναντικατάστατος στο μεσολαβητικό του ρόλο ως συνδετικός κρίκος μεταξύ του παιδιού και της υπερκανονικοποιημένης κοινω-

νίας — παρόμοιες αντιλήψεις αντιπροσωπεύουν οι C.G. Jung (1909¹, 1971²), S. Freud (1955), E. Erikson (1950), A. Aichhorn (1951), J. Weber-Kellermann (1974), κ.ά. —, ο H. Holzer (1969) αμφιβάλλει αν ο πατέρας είναι σε θέση να ασκήσει πλασματογόνες επιδράσεις σε μια ταχύρρυθμα μετασχηματιζόμενη κοινωνία. Η ανασφάλεια και αβεβαιότητα του πατέρα οδηγεί γι' αυτό το λόγο στη νεύρωση των παιδιών. Με τον H. Holzer τάσσονται οι Th. W. Adorno (1950), H.H. Gamm (1965), K. Horn (1969³) και G. Vinnai (1973).

Σε άμεση συνάφεια με τις διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις του A. Mitscherlich και του H. Holzer πρέπει να επισημάνουμε συνοπτικά τα εξής:

Οι απόψεις του H. Holzer και των ομογνωμώντων θεωρητικών αντιμετωπίζονται με δυσπιστία, επειδή μεταξύ των διατυπωμένων υποθέσεων, στις οποίες προβαίνουν, δεν υφίσταται συγκερασμός θεωρίας με την εμπειρική έρευνα. Σε αυτές τις ανεδαφικές απόψεις η επικριτική στάση των Dorothea-Luise Scharmann και Theodor Scharmann (1979) προσδίδει αιτιάσεις ερευνητικής στειρότητας και εφιστά την προσοχή μας κατά συνέπεια στη μη - επιστημολογική υπόσταση των αφορώντων θέσεων.

Σε αντιδιαστολή προς τον H. Holzer, τα αποκαλυπτικά ευρήματα του A. Mitscherlich με ευρύτερο εξηγηματικό φάσμα αποδεικνύουν την απρόσκοπτη προσαρμογή του πατρικού ρόλου στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες. Συντασσόμαστε αποκάλυπτα και ανεπιφύλακτα με τις απόψεις του A. Mitscherlich, γιατί οι θέσεις του αποτελούν διαπιστώσεις εμπειρικών ερευνών που δεν μπορούν αφενός να ανατραπούν και προϋποθέτουν αφετέρου τη βιωσιμότητα της οικογενειακής ομάδας μέσω του αναντικατάστατου του πατέρα ως προτύπου ταύτισης παράλληλα με εκείνου της μητέρας¹².

Στην πλουραλιστική και μεταβαλλόμενη σφαίρα της εκβιομηχανισμένης κοινωνίας οι γονείς δεν παύουν ποτέ να αναπροσαρμόζονται σε νέες συνθήκες ανεξάρτητα από τις διαπλαστικές επιρροές που έχουν διεισδύσει στα δικά τους παιδικά βιώματα. Μόνο μέσω της γονεϊκής αναπροσαρμογής μπορεί η διαδικασία της κοινωνικοποίησης να ληφθεί σοβαρά υπόψη στα διάφορα στάδια της συσσώρευσης ετερόκλητων λειτουργιών μέσα στον ίδιο πολιτιστικό χώρο.

Σε συνάρτηση με την αναπροσαρμογή του πατέρα στον πολιτιστικό καταγισμό της σύγχρονης κοινωνίας ανακύπτει το θέμα της «πατρικής εξουσίας», η οποία από την οπτική γωνία της νοηματικής της διαχρονικότητας παρουσιάζει εξασθένηση ως προς την προνομιακότητα της περιοπής θέσης που κατείχε ο πατέρας σε προγενέ-

στερες εποχές. Στη σταδιακή μετάπτωση από τη «φυσική παρουσία», κι όμως ψυχολογική απουσία, του πατέρα στην ψυχοσυναισθηματική του διαθεσιμότητα δεν είναι δυνατό σήμερα να συμβιβαστούμε με επιχειρήματα μακροϊστορικών πισωδρομήσεων συγχέοντας την πατρική εξουσία με πατριαρχικά κατάλοιπα. Πιστεύουμε ότι πελαγοδρομούν εκείνοι, οι οποίοι συνδέουν στενά την προγενέστερη πατερναλιστική εξουσία με το μεταγενέστερο πατρικό ρόλο μέσα από το πρίσμα πλεγματικά έγχρονων σημασιολογικών αποχρώσεων. Η καινοτόμος διαδραμάτιση του σύγχρονου πατρικού ρόλου δεν είναι απότοκος του παλαιότερα ανδροκρατούμενου ή πατριστικού οικογενισμού, αλλά η επαναδιαπραγμάτευσή του για την επίτευξη κοινών στόχων στην «εμείς-ομάδα» (Wenness, Wirheit) ως προς την κοινωνικοποίηση (Sozialisation) και εμπολιτισμοποίηση (Enkulturation) του παιδιού και του έφηβου στο κοινωνικό περιβάλλον.

Σε αυτό το σημείο είμαστε υποχρεωμένοι να αναφερθούμε στους Robert Morrison MacIver (1921), Talcott Parsons και Robert F. Bales (1956) τονίζοντας μαζί με τον Γαλλο-Γερμανό κοινωνιολόγο René König (1978) ότι με βάση τις λειτουργίες της κοινωνικοποίησης και της εμπολιτισμοποίησης του ατόμου η σύγχρονη πυρηνική οικογένεια κατόρθωσε να βρει τον πραγματικό εαυτό της. Η ανασυγκρότηση του οικογενειακού πυρήνα στο λειτουργικό του δίπτυχο, που είναι θεμελιώδους σημασίας για την κοσμογονία του παιδικού πρωτορεαλισμού, συμβάλλει αποφασιστικά στην αναδόμηση του καταμερισμού των γονεϊκών ρόλων. Η άσκηση της εξουσίας δεν είναι πλέον το αυτοδύναμο ή αυτονόητο προνόμιο ενός συγκεκριμένου προσώπου, αλλά απόρροια υπεύθυνων υποχρεώσεων της συντροφικής οικογένειας που ενσαρκώνονται μέσω διαπροσωπικών σχέσεων του «εγώ και εσύ στο εμείς». Κατά συνέπεια, ενώ η παραδοσιακή άσκηση της πατρικής εξουσίας εξέθετε σε κίνδυνο το συναισθηματικό και συγκινησιακό χαρακτήρα της οικογενειακής εσωομάδας, επειδή η καθαυτή εξουσία καθοριζόταν από εξω-οικογενειακούς, υπερροργανωτικούς θεσμούς της περιβάλλουσας κοινωνίας, η σύγχρονη άσκηση εξουσίας διαμορφώθηκε σε σχετικά αυτόνομη ρύθμιση κανόνων, προβολή αξιών και εκπροσώπηση υποδειγματικής συμπεριφοράς στους κόλπους του «κοινοβιακού εμείς».

Η εκπροσώπηση της εξουσίας δεν γνωρίζει σήμερα κανένα μεμονωμένο ή αποστασιοποιημένο φορέα στην οικογενειακή εσωομάδα, αλλά είναι λειτουργικά συνυφασμένη με το συμφέρον των ατομικότητων που συγχωνεύονται στην ολότητα¹³.

Είναι εμφανής η διαφορά μεταξύ των αμοιβαίων ψυχοσυναισθηματικών σχέσεων στον ιδιωτικοποιημένο μικρόκοσμο της οικογένειας και των απρόσωπων φορέων του αυτοματισμού και της τεχνο-

κρατίας στο μακρόκοσμο της οργάνωσης.

Σε αυτό το μακρόκοσμο παρεμβάλλεται ο αναθεωρημένος συλλογισμός περί της πατρικής εικόνας στη συντροφική οικογένεια. Το εξατομικευμένο περίγραμμα του πατρικού πορτραίτου που μας έχει εντυπωθεί από τις περιόδους της παιδικότητας και της εφηβείας υποθάλλει ένα ιδιάζον εξουσιαστικό σύνδρομο, το οποίο ερμηνεύουμε καταχρηστικά ως μεταβιούμενη πατριαρχική νοοτροπία. Η συγχώνευση των ατομικότητων στην ολότητα της τριάδας «πατέρα-μητέρα-παιδιού» είναι αποτέλεσμα μιας χρονοβόρας ιστορικο-πολιτισμικής διαδικασίας, στα πλαίσια της οποίας ο «συναισθηματικός ατομισμός» (Lawrence Stone 1977) συμβάλλει στην υπέρβαση του προβλήματος ως προς τον αναχρονισμό πατριαρχικών αντιλήψεων. Κατ' αρχή, παρόλο που οι γονεϊκοί ρόλοι είναι διαφοροποιημένοι, πατέρας και μητέρα συμμετέχουν ισοδύναμα στη διαμόρφωση της παιδικής προσωπικότητας. Ο συναισθηματικός ατομισμός που είναι άρρηκτα συναρμοσμένος με το λειτουργικό φάσμα της πυρηνικής οικογένειας συγκρούεται με μια μορφή οικογένειας που δεν είναι πατριαρχικά εδραιωμένη. Παράλληλα, ο μετεκεντρισμός της εξουσίας από την «πατριαρχική» στη συντροφική, πυρηνική οικογένεια προκάλεσε την αδιάσπαστη ενότητα συναισθηματικών δεσμών. Η πατρική εξουσία (*patria potestas*) μετασηματίστηκε σε οικογενειακή εξουσία (*familiaris potestas*), σύμφωνα με την οποία το καθένα μέλος επιτελεί μια συγκεκριμένη λειτουργία με προσδιορισμένες ευθύνες και υποχρεώσεις. Σε αυτό το εννοιολογικό περιεχόμενο της συνενεργητικής συμπεριφοράς όλων των οικογενειακών μελών (το ένα με το άλλο και για το άλλο) υποστασιοποιείται το «γίγνεσθαι» της *familiaris potestas*¹⁴.

Η φυσική γέννηση και η ανατροφή των παιδιών στην οικογένεια είναι μια βιολογική συνέπεια. Η κοινωνικοπολιτισμική αγωγή των παιδιών δεν είναι όμως μόνο μια ηθική υποχρέωση αλλά προπαντός και μια κοινωνική επιταγή. Ειδικά αυτή η αγωγή μας δίνει την αφορμή να μιλάμε για τη «δεύτερη γέννηση»¹⁵ ή για τη διαδικασία του «εξανθρωπισμού» του ανθρώπου¹⁶. Σε αυτή τη διαδικασία βρίσκεται άρρηκτα ενταγμένη η έννοια της «διαπαιδαγώγησης» ως δέσμης κοινωνικών ενεργειών, μέσω των οποίων μεμονωμένα κοινωνικά άτομα ή μεμονωμένες κοινωνικές ομάδες προσπαθούν να ασκήσουν θετική διαπλαστική επιρροή στην ανάπτυξη της προσωπικότητας άλλων ατόμων. Με αυτό τον τρόπο η διαπαιδαγώγηση αποτελεί τη συνειδητή και σκόπιμη παρέμβαση στη διαδικασία της «προσωπογένεσης» (*Persongenese*). Πρόκειται για ενέργειες ενηλίκων, ήδη «κοινωνικοποιημένων παιδαγωγών» που πλαστοουργούν εξακολουθητικά την προσωπικότητα των ανηλίκων «μαθητευομένων» τους, στην

προκειμένη περίπτωση αντίστοιχα γονέων-παιδιών, υλοποιώντας έτσι μια «κοινωνική εντολή»: τη διαγενεακή μεταβίβαση πολιτισμικών στοιχείων για την απόκτηση μιας πολιτισμικής ταυτότητας σε επιμέρους πεδία κοινωνικών σχέσεων και σε επίπεδο κοινωνικού συνόλου με γενικευμένο χαρακτήρα¹⁷.

Η εκ μέρους των παιδιών παθητική και αμετάβλητη αποδοχή θεμελιακών στοιχείων της κοινωνικοπολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή της εγγάραξης αξιών και προτύπων συμπεριφοράς, συντελείται με τη διαδικασία της σχετικά «αυτόνομης μεταβίβασης» στο οικογενειακό περιβάλλον. Αυτή η διαδικασία χαρακτηρίζεται ως αυτόνομη, όταν οι γονείς μεταβιβάζουν στα παιδιά τους αξίες και τρόπους ενεργειών που είχαν παραλάβει ενδοοικογενειακά από τους δικούς τους γονείς χωρίς να επιτρέψουν ουσιαστική αλλοίωση ή μεταβολή των παραδοσιακά επιδιωκόμενων στόχων της κοινωνικοποίησης¹⁸.

Η σχετικά αυτόνομη μεταβίβαση της κοινωνικοπολιτισμικής κληρονομιάς είναι διαποτισμένη από ένα «λειτουργικό πατρισμό», στα πλαίσια του οποίου το κοινωνικοποιούμενο παιδί αναμένει από τον πατέρα ασφάλεια, καθοδήγηση και προστασία μέσω του αμετάκλητου δεσμού της οικογένειας ως πυρηνικού πλαστοουργού της συμπεριφοράς. Σε αυτή τη φάση το πατρικό τρίπτυχο γίνεται από το παιδί παθητικά και αφομοιωτικά αποδεκτό, ώστε οι απολογητικές στάσεις του τελευταίου που διαμορφώνονται από τις βιωματικές και μαθησιακές εμπειρίες θεμελιακών προσανατολισμών να αντανakλούν την εξιδανίκευση του «εσωτερικευμένου πατέρα»¹⁹.

Ο πατέρας ως πρότυπο, στήριγμα και εικόνα εντυπώνεται στο παιδί από πολύ νωρίς μέσω των διαφοροποιημένων λειτουργιών που επιτελεί στο πλευρό της μητέρας. Η λειτουργική διαφοροποίηση του πατέρα από εκείνη της μητέρας δεν αποκλείει όμως εναλλακτικούς ρόλους μεταξύ των γονέων, όπως π.χ. τη (σωματική) περιποίηση και φροντίδα του παιδιού από τον πατέρα σε περιπτώσεις μητρικής απουσίας. Μια ομαλοποιημένη ημερήσια διάταξη ευθυνών και υποχρεώσεων της γονεϊκής δυαδικότητας επιβάλλεται δεσμευτικά προς το συμφέρον της κοινωνικοποίησης και για την προφύλαξη της ψυχοσυναισθηματικής υγείας του παιδιού έτσι ώστε πατέρας και μητέρα να παρέχουν στο παιδί σε διαφορετικές χρονικές στιγμές συντήρηση, φροντίδα, προστασία ή και παιχνίδι.

Γι' αυτό το λόγο, όσον αφορά τις ατομικές «στερεώσεις» της παιδικής συμπεριφοράς ανάλογα προς το πατρικό ή το μητρικό πρότυπο η κοινωνιολογία υπογραμμίζει ότι το παιδί έχει πραγματικά δύο γονείς, μέσω των οποίων του αντικατοπτρίζεται η κοινωνία σε δύο μισά μέρη, δηλαδή στην αντρική και στη γυναικεία πλευρά της. Αυτός ο δισδιάστατος αντικατοπτρισμός συμβάλλει προσδιοριστικά

στην εμπέδωση της παιδικής συμπεριφοράς κατά την πρώιμη φάση ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας²⁰.

Ακόμη και σε τέτοιους ρόλους, των οποίων η διαδραμάτιση δεν συνδέεται με το φύλο του γονέα, λ.χ. η επαγγελματική απασχόληση και των δύο γονέων, ο πατέρας ασκεί ιδιαίτερη επίδραση στο μικρό παιδί, π.χ. με ανάρτηση, χοντρή φωνή, γένεια, αντρικές χειρονομίες, έτσι που το πορτρέτο του πρώτου να συμβάλλει στη συγκρότηση ενός εσωτερικευμένου προπλάσματος στον ψυχολογισμό του τελευταίου²¹.

Ο πατέρας εσωτερικεύεται με ένα μικροσύστημα δοσμένων διαντιδράσεων, όπου ο μηχανισμός αναπαραγωγής των ήδη υφιστάμενων ρόλων, κανόνων και αξιών ως «κοινωνιοβλαστικών ιστών»²² στην οικογένεια λειτουργεί μέσα από παροτρυντικά ερεθίσματα και προσδοκίες των γονέων σύμφωνα με τις αρχές (Prinzipien) της μάθησης.

Βέβαια, οι γονείς υπαινίσσονται ότι ακολουθούν μια παιδαγωγική στρατηγική που στοχεύει στην εκμάθηση στοιχειώδους συμπεριφοράς, όπως π.χ. καλών τρόπων (υπακοή και σεβασμός στους μεγαλύτερους), ειλικρίνειας, προθυμίας, καθαριότητας, τακτοποίησης προσωπικών ειδών κ.λπ. Αλλά, όπως απέδειξαν διεξαχθείσες έρευνες, τόσο η αφετηριακή κατάσταση όσο και τα μέσα διεξοδικής επίτευξης των στόχων μάθησης διέπονται από διακρίσεις που γίνονται ανάλογα με το φύλο του παιδιού²³.

Έρευνες του H. Dornhauer (1973) έδειξαν ότι παιδιά ηλικίας 3-6 ετών είχαν ήδη επίγνωση της συναρτησιακής σχέσης μεταξύ δραστηριοτήτων ανάλογα με το φύλο και της αντίστοιχης γονεϊκής πλευράς. Κατά συνέπεια, στερεοτυπικές ενέργειες του πατέρα και της μητέρας έχουν προγυμνάσει και τροχιοδρομήσει την παιδική κρίση αυτής της ηλικιακής κατηγορίας στην πορεία απόκτησης ενός πρότυπου συμβίωσης του άντρα και της γυναίκας στην οικογένεια.

Η μίμηση αυτού του προτύπου αποτελεί τη βασική προϋπόθεση μάθησης πλεγματικότερης συμπεριφοράς. Η Christiane Schmerl τονίζει ότι η εκμάθηση συμπεριφοράς ανάλογα με το φύλο είναι πλεγματική, γιατί εμπεριέχει εντελώς διαφορετικές διαστάσεις, όπως λόγου χάρη γλώσσα, ενδυμασία, ενδιαφέροντα, ενέργειες κ.λπ. Οι γονείς ασκούν έλεγχο επί της παιδικής συμπεριφοράς όχι μόνο με άμεσο τρόπο αλλά και έμμεσα χρησιμοποιώντας παραστατικά μοντέλα ανάλογα με το φύλο των ενηλίκων, στα πλαίσια των οποίων το παιδί μαθαίνει πως να αντιμετωπίζει ιδιότητες ή χαρακτηριστικά παρόμοιων καταστάσεων²⁴.

Ερευνητικά ευρήματα (B. Rosen, R. D'Andrade 1959, 1973) αποκαλύπτουν ότι η εκ μέρους του παιδιού μίμηση της ενήλικης συ-

μπεριφοράς και η εκμάθηση της ταύτισης λαμβάνουν χώρα, όταν μεταξύ του γονεϊκού πρότυπου και του ομόφυλου παιδιού υφίσταται συναισθηματικά θετική σχέση. Σε αντίστοιχες καταστάσεις οι ενήλικες, προς τους οποίους τα παιδιά τρέφουν θετική στάση, γίνονται πρότυπα μίμησης χωρίς να χρειαστεί μεσολάβηση παρωθητικού κινήτρου. Προϋπόθεση της διαδικασιακά αναπτυσσόμενης αντίληψης στους μικρούς ότι συμπεριφέρονται με όμοιο τρόπο όπως οι μεγάλοι αποτελεί μια παιδο-κεντρική (kind-zentriert) ατμόσφαιρα συναισθηματισμού, όπου πατέρας και μητέρα διαδραματίζουν διαφοροποιημένους ρόλους. Η επιτυχία της συμπεριφερικής διάκρισης συνίσταται στο ότι η μητέρα ενισχύει άμεσα τη μάθηση, ενώ ο πατέρας αποστασιοποιείται από άμεσες κυρώσεις με τρόπο ώστε να αναπτύξει θετικότερα την επίδρασή του (ιδιαίτερα επί του γιου) ως μιμητικό πρότυπο²⁵.

Το παιδί δεν μιμείται προφανώς την ομόφυλο συμπεριφορά της γονεϊκής πλευράς μηχανικά. Δεν υφίσταται άμεση συνάφεια μεταξύ της ομοφύλου γονεϊκής συμπεριφοράς και της ομοφύλου συμπεριφοράς των παιδιών. Η μίμηση συμπεριφοράς των μικρών ανάλογα με το φύλο των μεγάλων συντελείται μέσω επιλογής. Η αποκτημένη συμπεριφορά εκδηλώνεται, όταν η μαθησιακή εμπειρία καθορίζει την καταλληλότητα και τις θετικές ή αρνητικές συνέπειες που επισύρει η επιλεχθείσα συμπεριφορά, γεγονός που ενισχύει και επιβεβαιώνει τα «μεμαθημένα» και «κεκτημένα» του κοινωνικοποιούμενου παιδιού²⁶.

Η ευθύνη του πατέρα στο ρόλο ως προτύπου ταύτισης γενεοιουργείται σταδιακά ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Στον πολιτιστικό μας χώρο αναμένεται από τον πατέρα να κατευθύνει την οικογένεια με προσαρμοστικούς - τεχνικούς ρόλους, ενώ η μητέρα έχει την πρωτοκαθεδρία σε ρόλους ένταξης και έκφρασης. Μέσω αυτής της κατηγορικής διάκρισης ένας ανίκανος, χωρίς δυναμικότητα, πατέρας προκαλεί μεγαλύτερα προβλήματα στην οικογένεια παρά μια συγκριτικά ανίκανη, χωρίς δυναμική προσωπικότητα, μητέρα. Αντίθετα, μια ψυχρή και ανένδοτη μητέρα δημιουργεί περιπλοκότερες και σοβαρότερες διαταραχές από έναν ψυχρό και ανυποχώρητο πατέρα (σύμφωνα με ερευνητικές διαπιστώσεις του Talcott Parsons 1964, H. Thomae 1972 κ.ά.).

Αυτές οι διαπιστώσεις επιδέχονται βέβαια άσκηση κριτικής, αλλά όπως απέδειξαν εμπειρικές έρευνες δεν παύουν να ισχύουν για τη σύγχρονη οικογένεια. Οι χωρο-γεωγραφικές και διαχρονικές μεταβολές που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ως δυναμική έχουν επιφέρει αλλαγή τόσο στις μορφές της οικογένειας (από εκτεταμένη λ.χ. σε πυρηνική) όσο και στη θέση του πατέρα (από ανδροκρατική σε συ-

ντροφική). Παρ' όλα αυτά το δομολειτουργικό κύτταρο της οικογένειας εξακολουθεί να πλαστουργεί προσδιοριστικά τους ρόλους ώστε να παραμένει το ίδιο. Ακόμη και στο σύστημα της πυρηνικής οικογένειας οι Dieter Claessens, Victor Thiessen και Harald Rohlinger ισχυρίζονται ότι ορισμένες λειτουργίες συνδέονται με το φύλο των γονέων κατά τέτοιο τρόπο που η μητέρα να διαδραματίζει τον εξουσιαστικό της ρόλο στο μικροσύστημα του εσω-οικογενειακού χώρου, ενώ ο πατέρας είναι υπεύθυνος για τον εξουσιαστικό ρόλο στο μακροσύστημα του εξω-οικογενειακού περιβάλλοντος²⁷.

Μέσα από αυτό τον προσωποπαγή χαρακτήρα σχέσεων στον οικογενειακό «κοινωνιότοπο»²⁸ εξηγείται το ψυχολογικό υπόβαθρο της παιδικής συμπεριφοράς που αντιμετωπίζει προβλήματα ταύτισης στην περίπτωση που ο πατέρας απουσιάζει μακροπρόθεσμα ή μόνιμα.

Η μακροπρόθεσμη ή μόνιμη αποστέρηση του πατέρα δυσχεραίνει την κοινωνικοποίηση ιδιαίτερα των αγοριών. Τα κορίτσια μπορούν να (εκ)μάθουν και αναλάβουν το γυναικείο ρόλο από την μητέρα, ενώ τα αγόρια δεν μπορούν να ταυτίζονται διαρκώς με συμπεριφορικά στερεότυπα της μητέρας για να μάθουν και διαδραματίσουν εξελικτικά σε περιεχόμενο και έκταση τον αντρικό ρόλο²⁹.

Εάν περιστασιακά αίτια αναβάλουν την απόκτηση της αντρικής ταυτότητας με αποτέλεσμα αυτή να καλλιεργηθεί μεταχαρακτικά και συνακόλουθα αναχρονιστικά, τότε τα αγόρια θα υποβληθούν αναγκαστικά σε μια διαδικασία αναπροσαρμογής και αναθεώρησης των ήδη εκμαθημένων, οικειοποιημένων και αφομοιωμένων στοιχείων από τη μητέρα. Πρόκειται για μια οδυνηρή αναπροσαρμογή στην ομάδα των ομηλικών και σε εκείνη των ενηλίκων, γιατί το αγόρι μέσω της μονογονεϊκής θηλυκής ανατροφής δεν συγκρούεται με ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων για να αποκτήσει καινούργιες εμπειρίες που θα προωθήσουν την ωρίμανση του εαυτού του, αλλά πολύ περισσότερο αμύνεται υποχωρώντας στους υπερπροστατευτικούς κόλπους της μητέρας, ως υποκατάστατου του πατέρα, για να αισθανθεί ασφάλεια από την «περιβαλλοντική επιθετικότητα». Προβλήματα προσαρμοστικότητας, μητρική εξάρτηση (αυτό το φαινόμενο παρατηρείται και σε κορίτσια), ασυμμετρική σχέση μεταξύ αυτόνομης συμπεριφοράς και ηλικιακής φάσης και τελικά επιβράδυνση της ωριμότητας αποτελούν βασικούς παράγοντες ανάπτυξης θηλυκών συμπεριφορικών τρόπων ή εκδηλώσεων και απώθησης επιθετικών τάσεων σε αγόρια που μεγαλώνουν χωρίς πατέρα³⁰.

Η πατρική αποστέρηση, με αιτιώδη συνέπεια τη δυσλειτουργική ταύτιση και την ανεπαρκή διαμόρφωση του υπερεγώ, θεωρείται ως σύνδρομο εγκληματικής συμπεριφοράς των γιων. Επειδή όμως σε

αυτή τη διακινδύνευση των νεαρών προστίθενται και άλλοι γενεσιουργοί παράγοντες εγκληματικότητας, όπως λ.χ. δυσμενείς συνθήκες συζυγικών σχέσεων μεταξύ των γονέων, αποστέρηση της μητέρας, γονεϊκή αδιαφορία και ανεπιείκεια ή μια υποομάδα αποκλίνουσας συμπεριφοράς, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε μονοδιάστατα και ανεπιφύλακτα στο αναφορικό πλαίσιο της «θεωρίας της ταύτισης» ότι αποκλειστικά και μόνο η αποστέρηση του πατέρα εγκυμονεί κινδύνους συμπεριφερικής παρεκτροπής του γιου. Η απόκλιση από τους κανόνες είναι αντικείμενο έρευνας με πολυδιάστατο υπόβαθρο και γι' αυτό το λόγο αντιμετωπίζεται με μεγάλη προσοχή ερμηνείας στο πεδίο της εγκληματικότητας.

Για να μην κινδυνολογούμε μεροληπτικά, τονίζουμε σχετικά με το θεματολογικό μας περιεχόμενο ότι ο πατέρας, παρών ή απών, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του γιού ανεξάρτητα από το εάν αυτή η κοινωνικοποίηση επιτευχθεί με θετικά αποτελέσματα ή αποτύχει ολοκληρωτικά³¹.

Ο πατρικός ρόλος ως πρότυπο ταύτισης δεν κατέχει προεξάρχουσα θέση μόνο στην κοινωνικοποιητική διαδικασία του γιου προσχολικής και παιδικής ηλικίας, αλλά ασκεί διαπλαστική επιρροή ως ετερόφυλο μοντέλο συμπεριφοράς και στη μικρή κόρη. Μέσω λεκτικής επίδρασης και συμβολικής αποτύπωσης του αντρικού πορτρέτου, δηλαδή μέσω της διαμετρικά κατά το φύλο διαφοροποιημένης συμπεριφοράς και των ιδιοτήτων που αποδίδονται στο γυναικείο ρόλο, ισχυροποιείται γενικά η ταύτιση του μικρού κοριτσιού με το θηλυκό ρόλο. Ακόμη και σε συνθήκες ουδετεροποίησης των παραδοσιακών ρόλων, π.χ. ο πατέρας μαγειρεύει, η μητέρα πλένει το αυτοκίνητο, που διαχωρίζουν τις αντρικές από τις γυναικείες δραστηριότητες, υπολείπεται αρκετός χώρος για να διοχετευτεί διαδικασιακά η εκμάθηση της συμπεριφοράς του φύλου από την πλευρά του μικρού κοριτσιού³².

Ο πατρικός ρόλος στον ελεύθερο χρόνο

Με τον οικονομικό και κοινωνικό εκδημοκρατισμό του ενδοοικιακού τομέα καταργείται ο αναγκαστικός κλειός των παραδοσιακών ρόλων των φύλων, με συνέπεια οι ενδοοικογενειακές ρυθμίσεις ως προς τη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου να αποφασίζονται και από τις δύο γονεϊκές πλευρές. Συνακόλουθα, η συμμετοχική παρουσία και διαθεσιμότητα του πατέρα στο δίκτυο θέσεων και ρόλων του ελεύθερου χρόνου προσλαμβάνει μια νέα διάσταση: Η περιφερειακή του εξουσία ως επώνυμο παιδαγωγού μετουσιώνεται σε κεντρικό πρότυπο συναισθηματικού συντρόφου και καθοδηγητή με α-

ποτέλεσμα να μειώνεται σημαντικά η ψυχοσυναισθηματική απόσταση μεταξύ πατέρα και παιδιών.

Αυτή η μειωτική τάση στην αναφερόμενη απόσταση διαπιστώνεται και σε άλλες ενδοοικογενειακές ρυθμίσεις που συνεπάγονται ιδιαίτερες διαντιδράσεις: λόγου χάρη στο μπάνιο των παιδιών με ολοκληρωτική ή μερική συμμετοχή του πατέρα, στην κατάσταση που ο πατέρας πηγαίνει τα παιδιά στο κρεβάτι για ύπνο και αφηγείται σε αυτά ιστορίες, μέσω των οποίων διεγείρονται αισθήματα φιλικότητας και εμπιστευτικότητας, στην προθυμία να ταΐσει το μωρό ή και να του αλλάξει ρούχα, κ.ά.

Δεν θα μπορούσε ο πατέρας να αντικαταστήσει το μητρικό ρόλο, ο οποίος μέχρι σήμερα έχει υπερεκτιμηθεί ιδεολογικά, εάν λάβουμε υπόψη μας τη μητρική απουσία εξαιτίας καριεριστικών παραγόντων ή επαγγελματικής απασχόλησης.³³

Ο πατρικός ρόλος στη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου σε συναρτησιακή σχέση με την οικογένεια αποκτά εννοιολογικό και σημασιολογικό περιεχόμενο με βάση την εκτίμηση δύο αντίθετων απόψεων.

Η μια άποψη, που εκτιμάται θετικά, προκύπτει από τις συνθήκες του μειωμένου ωράριου εργασίας (5ήμερο, 8ωρο) και του ελεύθερου Σαββατοκύριακου, σύμφωνα με τις οποίες ο πατέρας αφιερώνει χρόνο στην οικογένειά του και σε υποχρεώσεις του νοικοκυριού (π.χ. ψώνια, τεχνικές επιδιορθώσεις, δουλειές καθαριότητας, κ.λπ.).

Η δεύτερη άποψη, που εκτιμάται αρνητικά, απορρέει από τις συνθήκες, κατά τις οποίες ο πατέρας απασχολείται (επαγγελματικά) συνήθως έξω από το σπίτι έτσι ώστε να χαρακτηρίζεται ως «αόρατος» ή ως «εν δυνάμει υπαρκτός», δηλαδή όσο επιτρέπουν οι δυνατότητές του να είναι παρών. Μόνο όταν ο πατέρας επιστρέφει στην οικογένειά του το μεσημέρι ή το βράδυ μπορεί να προσωποποιείται για τα παιδιά του.

Βέβαια, η συζήτηση πάνω σ' αυτό το σοβαρό θέμα δεν έχει κλείσει ακόμη, γιατί επιστημονικοί κύκλοι θέτουν το ερώτημα, εάν ο πατέρας μπορεί ή θέλει πραγματικά μετά την εργασία του να πάρει «σχήμα και μορφή προσώπου» για το παιδί ή εάν στις καθημερινές τα βράδια είναι σε θέση να διαδραματίσει το ρόλο του στον «ελεύθερο χρόνο».

Με βάση τα αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών διαπιστώνεται ότι μια ολοκληρωμένη επικοινωνία μεταξύ πατέρα και μικρότερου παιδιού υφίσταται μόνο κατά το τέλος της εβδομάδας, ενώ τις καθημερινές, όταν ο πατέρας είναι πλήρως απορροφημένος από την εργασία του, αυτή η επικοινωνιακή σχέση δεν είναι καθόλου στενή³⁴.

Κατά τις ημέρες εργασίας η ανελαστικότητα διαμόρφωσης του ελεύθερου χρόνου ελέγχει αυστηρά τον αυθόρμητο συμπεριφερισμό ώστε να τον μετατρέπει σε διαλεκτική χαλάρωση ή να τον ελαχιστοποιεί ποσοτικά σε δυνατότητες διαντίδρασης. Το πρόβλημα των περιορισμένων δυνατοτήτων επικοινωνίας μεταξύ πατέρα και παιδιών οξύνεται ακόμη περισσότερο, όταν ο πρώτος ανήκει σε ειδικές επαγγελματικές κατηγορίες, όπως π.χ. οδηγοί φορτηγών αυτοκινήτων που καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις απουσιάζοντας ολόκληρη την εβδομάδα, εργάτες με ημερήσια και νυχτερινή βάρδια. Σε αυτές τις κατηγορίες προσυπολογίζονται και άτομα που είναι επιφορτισμένα με επαγγελματικές και ανοδικές υποχρεώσεις, όπως π.χ. γιατροί, δικηγόροι, επιχειρηματίες, επιστήμονες κ.ά.³⁵

Εξάλλου αμφισβητείται ποιοτικά ή και ποσοτικά η χρονική διάρκεια των διακοπών ως προς το ότι μπορεί να αποτελέσει ικανοποιητικό αντιστάθμισμα της επικοινωνιακής έλλειψης που παρατηρείται στην οικογένεια με αιτιότητα την εξωσπιτική εργασία του πατέρα.

Συμπερασματικά, αφού κανένα άλλο ουσιώδες κριτήριο επικοινωνίας δεν θεωρείται κατάλληλο αντιστάθμισης ή αναπλήρωσης της καθημερινής διαντίδρασης πατέρα-παιδιού στον ελεύθερο χρόνο του πρώτου, του καταλογίζεται «κοινωνικοποιητική αδυναμία» ή και χαλαρότητα κοινοβιακού δεσμού σε αντιδιαστολή προς τη μητέρα που τροφοδοτεί αυτό το δεσμό με επαναληπτική διάρκεια.

Ίσως θα ήταν σωστότερο να αντιληφθούμε ότι ο πλεγματικός χαρακτήρας του ελεύθερου χρόνου που πρέπει να αφιερώσει ο πατέρας στο παιδί πλησιάζει περισσότερο την έννοια του «κοινωνικού φαινομένου» παρά εκείνη του χρονόμετρου. Γιατί στον κόσμο αντίληψης του μικρού παιδιού ως «ελεύθερος χρόνος» νοείται όλος ο διαθέσιμος χρόνος του πατέρα που βρίσκεται στο σπίτι μετά το πέρας της εργασίας του.

Εξαρτάται λοιπόν από την προσωπικότητα του πατέρα και τη δόμηση της οικογενειακής καθημερινότητας αν αυτός αρκείται στο ρόλο ενός «αδέσμευτου εξουσιαστή» ή επιδιώκει, πέρα από την ψυχοσυναισθηματική συνύπαρξη με την οικογένειά του, να ασκεί επιρροή σε μια ενεργά υποστασιοποιημένη επικοινωνία με τα παιδιά του³⁶.

Πρέπει όμως να αναφέρουμε και τα ακόλουθα:

Ως Homo ludens (άνθρωπος του παιχνιδιού) ο πατέρας υπήρξε σε όλες τις εποχές και σε όλες τις κοινωνίες όχι μόνο ο «συμπαίκτης» αλλά — σε εκτεταμένο κοινωνικοψυχολογικό περιεχόμενο — και ο «εμψυχωτής», «προεκπαιδευτής» και «διαιτητικός δικαστής» της παιδικής συμπεριφοράς στο παιχνίδι.

Ανεξάρτητα από το εάν ο ρόλος του πατέρα ως «συμπαίκτης»

διοχετεύει στο μικρό παιδί τη «λειτουργική διάθεση» ή επιδιώκει το παιχνίδι μίμησης πατρικών και αντρικών δραστηριοτήτων ή αποκαλύπτει την έννοια της «δημοκρατίας» στη συναίνεση (consensus) του παιχνιδιού, ο πατέρας ως ρεαλιστικό πρόσωπο αναφοράς ή ως φανταστικός εξουσιαστής διαδραματίζει πάντοτε το ρόλο του στο παιδικό παιχνίδι, το οποίο αποτελεί τη σπονδυλική στήλη της επινοητικής δημιουργικότητας μέσα στο χώρο ενός δραστηριοποιημένου βιόκοσμου. Μέσα σε αυτό τον βιόκοσμο θα προγυμνάσει και ραφινάρι με ευαισθησία όλες τις λειτουργίες που απαιτούνται για να αξιολογηθεί η διαδικασία της κοινωνικοποίησης³⁷.

Τελικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Διχογνωμία και σύγχυση επικρατούν στους επιστημονικούς κύκλους σχετικά με την κατευθυντήρια γραμμή που πρέπει να χαράξει ο πατέρας με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση. Ενώ από τη μια έμπειροι επιστήμονες σε αυτό τον τομέα υπογραμμίζουν ότι υποχρέωση του πατέρα είναι να διατηρήσει ανοιχτή την είσοδο στην οικογένεια για να διεισδύσει το πλεγματικό περιβάλλον μαζί με τις απαιτήσεις του για εκμάθηση, οικειοποίηση και επίδοση, άλλοι υποστηρίζουν diametρικά ότι οι γονείς δεν είναι σε θέση να εφαρμόσουν τη «σωστή διαπαιδαγώγηση», επειδή δεν μπορούν να εποπτεύουν όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνικές επιρροές, από τις οποίες αυτοί οι ίδιοι εξαρτώνται.

Η προϋπόθεση της «σωστής διαπαιδαγώγησης» δεν έγκειται στη μεσολάβηση των γονέων μεταξύ κοινωνικού περιγυρου και απαίτησης για εκμάθηση, αλλά στο «βίωμα της στενής, διαπροσωπικής σχέσης», όπου καταβάλλεται προσπάθεια με στόχο να σφυρηλατηθεί η σύμπτωση και ο κοινοβιακός χαρακτήρας της οικογένειας.

Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς πρέπει να εισχωρήσουν βαθιά στο πέρας των παιδιών από την κατάσταση της βιολογικής ύπαρξης σε εκείνη της εξανθρωπιζόμενης κοινωνικότητας, με σκοπό να εσωτερικευθούν ποιοτικά βιούμενες εμπειρίες ως μεταπλάσιμη επόικηση της κοινωνίας στον παιδικό ψυχισμό. Παρέχοντας υπηρεσίες στην υποστήλωση της ολοκλήρωσης των παιδιών τους οι γονείς θα είναι σε θέση να τα καταλαβαίνουν προτού προβάλλουν διεξόδους ή λύσεις σε κοινωνικές καταστάσεις που απορρέουν από αλυσιδωτές αντιλήψεις κανόνων, των οποίων η νομιμότητα ιδεολογικοποιείται ως συνείδηση των ώριμων-μεγάλων.

Στην αντιρρητική επιχειρηματολογία των υπέρμαχων της παραδοσιακότητας ότι μόνο ο μητρικός ρόλος — όχι και ο πατρικός — έχει αποφασιστική παιδαγωγική σημασία, ο κύριος όγκος κοινωνιολό-

γων, ψυχολόγων και ιδιαίτερα ψυχαναλυτών τάσσεται υπέρ του ισόκυρου του πατρικού ρόλου και των ασκούμενων επιδράσεων του προς το μητρικό ρόλο στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Χωρίς να λάβουμε υπόψη τις διαφορές που υφίστανται στο μορφωτικό επίπεδο, στο κοινωνικό στρώμα και στην ηλικιακή κατηγορία των παιδιών, από διεξαχθείσες έρευνες προκύπτει ότι ο πατέρας προσπαθεί σήμερα να φέρει σοβαρότερη ευθύνη για το ρόλο του, εφόσον έχει ανακαλύψει όχι μόνο το χώρο ελεύθερου χρόνου για τα προσωπικά του ενδιαφέροντα, αλλά και τον οικογενειακό βίοτοπο σε μεγάλο βαθμό για να στρέψει την προσοχή του τόσο σε οικιακές ασχολίες ή υποχρεώσεις όσο και σε καθήκοντα της διαπαιδαγώγησης.

Είναι αδιαφειλονίκτη το γεγονός ότι η αυξανόμενη εξωοικογενειακή επαγγελματικοποίηση και καταξίωση της γυναίκας-μητέρας, αφενός απομυστικοποίησε το εμμονόληπτο σλόγκαν της μονοπωλιακά ενδοπρωτοπλασματικής δυάδας «μάννας-παιδιού» και αφετέρου παρώθησε τον άντρα-πατέρα να εκπληρώνει το ρόλο του στο να επιμελείται και φροντίζει το παιδί περισσότερο συνειδητά, τόσο σε χρονική όσο και λειτουργική διάσταση. Εξαιτίας αυτής της «κοινωνικής μεταβολής» ο πατέρας «νέου τύπου» είναι σε θέση να δώσει στο παιδί κοινωνικοποιητικές παρωθήσεις, οι οποίες αναμένεται να έχουν το χαρακτήρα αρμοδιότητας και υπευθυνότητας³⁸.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Lehr Ursula, Die mütterliche Berufstätigkeit und mögliche Auswirkungen auf das Kind στο Friedhelm Neidhardt (επιμ.), Frühkindliche Sozialisation. Theorien und Analysen, 2η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1979, σ. 233-236.

2. Ό.π. σ. 230 κ.ε. Πβ. Mitscherlich Alexander, Der unsichtbare Vater στο Alexander Mitscherlich, Das Ich und die Vielen. Ein Lesebuch, Μόναχο 1981, σ. 80-108.

3. Scharmann Dorothea-Luise und Scharmann Theodor, Die Vaterrolle im Sozialisations- und Entwicklungsprozess des Kindes στο Friedhelm Neidhardt (επιμ.), Frühkindliche Sozialisation. Theorien und Analysen, 2η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1979, σ. 283.

Μυλντόρφ Μπερνάρ, Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια (Bernard Muldwrf, Le métier de père 1972, μετάφρ. Γιώργος Παπακυριάκης), Αθήνα 1977, σ. 7-17, 23-25. Πβ. Green Maureen, Die Vater-Rolle (Goodbye Father 1976 μετάφρ. Jürgen Abel), Reinbek bei Hamburg 1977, σ. 24-25, 46 κ.ε.

4. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 283-284. Μυλντόρφ Μπ., ό.π., σ. 7-9, 23-25.
5. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 285-286.
6. Ό.π., σ. 286-287.
7. Ό.π., σ. 288-289.
8. Κατάκη Χάρης Δ. Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας. Ψυχοκοινωνικές διεργασίες, Αθήνα 1984, σ. 161-163.
9. Neidhardt Friedhelm, Schichtspezifische Elterneinflüsse im Sozialisationsprozess στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), Die Familie als Sozialisationsfaktor, 2η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1977, σ. 285-288.
Rosenbaum Heidi, Die Konzeption der Sozialstruktur in der schichtspezifischen Sozialisationsforschung στο Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 35 (1983), σ. 41-58.
Πβ. Green M., ό.π., σ. 12.
10. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 290-292.
11. Ό.π., σ. 277-281. Bertram Hans, Von der schichtspezifischen zur sozialökologischen Sozialisationsforschung στο Laszlo A. Vaskovics (επιμ.), Umweltbedingungen familialer Sozialisation. Beiträge zur sozialökologischen Sozialisationsforschung, Στουτγάρδη 1982, σ. 30 κ.ε.
Schmerl Christiane, Sozialisation und Persönlichkeit. Zentrale Beispiele zur Soziogenese menschlichen Verhaltens, Στουτγάρδη 1978, σ. 4-5. Wurzbacher Gerhard, Sozialisation-Enkulturation-Personalisation στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation, 3η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1974, σ. 2-3. Lüscher Kurt, Ökologie und menschliche Entwicklung in soziologischer Sicht. Elemente einer pragmatisch-ökologischen Sozialisationsforschung στο Laszlo A. Vaskovics (επιμ.), ό.π., σ. 80-83.
König René, Versuch einer Definition der Familie στο René König (επιμ.), Materialien zur Soziologie der Familie, Κολωνία 1974, σ. 90-97. Φεντ Χέλμουτ, Κοινωνική ένταξη και εκπαίδευση. Μια εισαγωγή στην έρευνα της κοινωνικής ένταξης (Helmut Fend, Sozialisierung und Erziehung, Βασιλεία 1969, μετάφρ. Γ.Σ. Κακαλέτρης), Αθήνα 1989, σ. 76 κ.ε.
12. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π. σ. 311.
13. König René, Die Familie der Gegenwart. Ein interkultureller Vergleich, Μόναχο 1978, σ. 69-70.
Πβ. ό.π., σ. 70: Η απώλεια λειτουργιών από την πλευρά της οικογένειας εντοπίζεται αποδεικτικά μόνο στις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εκτεταμένης οικογένειας στην ανώτερη στρωμάτωση. Επειδή οι κατώτερες στρωματώσεις ζούσαν ανέκαθεν οργανωμένες σε πυρηνική μορφή οικογένειας, η λειτουργική συρρίκνωση αφορούσε μόνο το μεγάλο νοικοκυριό (Großhaushalt) της ανώτερης κοινωνικοοικονομικής στρωμάτωσης. Γι' αυτό το λόγο δεν επιτρέπεται να θεωρήσουμε γενικευτικά αυτό που συνέβη στη μια στρωμάτωση ως «κοινό νόμο» σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής διαβάθμισης.
Begemann Helmut, Strukturwandel der Familie. Eine sozialetisch-theologische Untersuchung über die Wandlung von der patriarchalischen zur partnerschaftlichen Familie, 2η αναθ. έκδοση, Witten 1966, σ. 28-30. Giddens Anthony, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία (Sociology, A Brief but Critical Introduction, 1982, 1986, μετάφρ. Ντίνα Τριανταφυλλοπούλου), Αθήνα 1989, σ. 140. Βλ. επίσης σ. 150-152.

14. Giddens A., ό.π., σ. 145. Begemann H., ό.π., σ. 30-34.
15. König R., Versuch einer Definition der Familie, ό.π., σ. 101-102.
16. Τσαούσης Δ.Γ., Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία, Αθήνα 1983, σ. 145-146.
17. Wurzbacher Gerhard, Die Familie unter den Aspekten eines lebenslangen Sozialisationsprozesses des Menschen. Hypothesen-Fragestellungen - Folgerungen στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), Die Familie als Sozialisationsfaktor, 2η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1977, σ. 3 κ.ε.
18. Kreutz Henrik, Der Einfluß der Eltern und Gleichaltrigen auf politische und ausbildungsbezogene Entscheidungen im Jugendalter στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), Die Familie als Sozialisationsfaktor, ό.π., σ. 110.
Πβ. Ζαχαρενάκης Κωνσταντίνος Μ., Κοινωνικοποίηση. Ως θεωρία και πράξη στα πλαίσια της προσχολικής αγωγής. Αθήνα 1985, σ. 77 κ.ε. περί «κυκλικού κοινωνικού μηχανισμού». Goode William J., Soziologie der Familie (The Family), 4η έκδοση, Μόναχο 1971, σ. 42-43 κ.ε. Kreutz Henrik, Soziologie der Jugend, Μόναχο 1974, σ. 80 περί «οντογενετικού μεταβολισμού».
19. Kreutz Henrik, Der Einfluß der Eltern..., ό.π., σσ. 109-112.
20. König R., Die Familie der Gegenwart, ό.π., σ. 73.
Claessens Dieter, Familie und Wertsystem. Eine Studie zur "zweiten, soziokulturellen Geburt" des Menschen und der Belastbarkeit der "Kernfamilie", 3η αναθ. έκδοση. Βερολίνο 1972, σ. 66 κ.ε. Good W.J., ό.π., σ. 132-133.
21. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 305-306. Πβ. Μυλντόρφ Μπ., ό.π., σ. 57-58.
22. Βλ. «βλαστικός» (αγγλ. και γαλ. germinal) (Ανατ.), ιστός που διαθέτει έντονη αναπαραγωγική ικανότητα. (...) στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, τόμος 14ος, Αθήνα 1984, σ. 415.
Ο άνθρωπος ως ένα «εν δυνάμει» κοινωνικό όν χρειάζεται υποστήλωση και προσανατολισμό του «εγγενούς δυναμισμού της συμπεριφοράς» (Νασιάκου Μαρία, Η ψυχολογία σήμερα. 1. Γενική Ψυχολογία, 2η έκδοση, Αθήνα 1982, σ. 90) για να καταστεί ικανός προς συνύπαρξη με τους άλλους ανθρώπους που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο. Η λειτουργία του γονεϊκού ρόλου συμβάλλει στο να υποστυλώνεται και προσανατολιζεται η παιδική προσωπικότητα με σκοπό την κοινωνική δράση και αντίδραση. Η μεσολαβητική λειτουργία των κοινωνικοποιούντων γονέων (Sozialisatoren) έγκειται στο ότι η κοινωνία «εποικίζεται» στον ψυχισμό του κοινωνικοποιούμενου παιδιού (des Sozialisanden). Η μεσολάβηση αυτή επιτυγχάνεται μέσω ενός μηχανισμού που χαρακτηρίζεται ως «γονεϊκό φίλτρο» (Neidhardt Friedhelm, Strukturbedingungen und Probleme familialer Sozialisation στο Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 14: Soziologie der Familie, Opladen 1970, σ. 153), το οποίο αφήνει να διαπεράσουν μηνύματα-ερεθίσματα του κοινωνικού περιγύρου στον παιδικό ψυχισμό, που μητέρα και πατέρα θεωρούν συγχρονικά ότι είναι και τα επιθυμητά αναμενόμενα. Το γονεϊκό φίλτρο μορφοποιεί την προσωπικότητα του παιδιού σε μια αέναη διαδικασία επισήμανσης και αντιμετώπισης διεισδυτικών στοιχείων του περιβάλλοντος ώστε συγκεκριμένες διαπλαστικές επιρροές να κρίνονται ως κατάλληλες και να αφήνονται να «περάσουν» από την εξω-ομάδα στην εσω-ομάδα, ενώ άλλες να εμποδίζονται ως ακατάλληλες και να αποβάλλονται. Εκείνα τα στοιχεία λοιπόν που αφήνονται να εισχωρήσουν στον παιδικό ψυχισμό με σκοπό να «βλαστήσει» (αναπαραχθεί) η κοινωνική συνείδηση αντικατοπτρίζουν τη συμπεριφορά που πρέπει να εξωτερικευτεί σε μια συγκεκριμένη στιγμή των προσδοκιών που εκπληρώνονται

σύμφωνα με τις μαθημένες απαιτήσεις — υπαγορεύσεις της περιβάλλουσας κοινωνίας. Σε αυτό το αναφορικό πλαίσιο ο γράφων το παρόν άρθρο χρησιμοποιεί την έκφραση «κοινωνιοβλαστικοί ιστοί» για να αποδώσει μεταφορικά τη λειτουργία του οικογενειακού πυρήνα ως πρωτοπλάσματος συγκινησιακού συνειρμού στο να προάγονται και αναπαράγονται διαπλαστικές επιρροές επί της παιδικής συμπεριφοράς σε μορφές κοινωνίωσης (κατά τον Georg Simmel). Με αυτό τον τρόπο η κοινωνία «βλασταίνει» (γεννιέται) στον παιδικό ψυχισμό και μετουσιώνεται ανεπισσώμενη σε προσωποποιημένη συμπεριφορά.

23. Schmerl Chr., ό.π., σ. 151-156.

24. Ό.π., σ. 156-157 κ.ε.

25. Ό.π., σ. 93-96.

26. Ό.π., σ. 157.

27. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 306. Thiessen Victor και Rohlinger Harald, Die Verteilung von Aufgaben und Pflichten im ehelichen Haushalt στο *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 40 (1988), σ. 640-658.

Πβ. Μουσσούρου Λουκία Μ., Η ελληνική οικογένεια. Αθήνα 1984. Κατάκη Χ.Δ., ό.π., σ. 126, 123 κ.ε.

28. Η προεξάρχουσα χρήση του όρου «κοινωνιότοπος» (Soziotor) προσφέρεται από άποψη εννοιολογικού εξοπλισμού και ανάγεται στο νέο κλάδο της κοινωνιολογικής έρευνας που ονομάζεται «κοινωνιοοικολογία» (Sozialökologie). Ο όρος έχει μεγάλη σημασιολογική περιεκτικότητα, γιατί περιάγεται σε ένασμα ισχυροποίησης εκείνων των πεδίων, στα πλαίσια των οποίων συντελείται η διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Επισημαίνουμε ότι αυτός ο όρος δεν είναι γνωστός στον ευρύ ελληνικό χώρο της επιστημονικής, κοινωνιολογικής έρευνας. Αναφέρουμε την παρακάτω σχετική βιβλιογραφία:

Arbeitsgruppe Soziale Evaluation, Μόναχο 1973.

Arbeitsgruppe Umwelt-Taxonomie, Braunschweig 1973.

Bronfenbrenner Urie, *Ökologische Sozialisationsforschung*, Στουτγάρδη 1976.

Bargel Tino, Fauser Richard, Mund-Jörn W., *Lokale Umwelten und familiale Sozialisation: Konzeptualisierung und Befunde* στο Laszlo A. Vaskovics (επιμ.), *Umweltbedingungen familiärer Sozialisation. Beiträge zur sozialökologischen Sozialisationsforschung*, Στουτγάρδη 1982, σ. 204-236.

Hamm Bernd, *Aktuelle Probleme sozialökologischer Analyse* στο *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 36 (1984), σ. 277-292.

Neidhardt Friedhelm, Lepsius Rainer M., Esser Hartmut, *Soziologische Stadtforschung. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 29/1988*.

29. Napp-Peters Anneke, *Geschlechtsrollenstereotypen und ihr Einfluß auf Einstellungen zur Ein-Elternteil-Situation* στο *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 35 (1983), σ. 321-334. Gabert Erich, *Autorität und Freiheit. Das mütterliche und das väterliche Element*. Φραγκφούρτη 1983, σ. 52 κ.ε. Green M., ό.π., σ. 84-85: Σε πατροκεντρικές οικογένειες, όπου η μητέρα απουσιάζει και συνακόλουθα ο μητρικός ρόλος διαδραματίζεται από τον πατέρα, ο τελευταίος δεν θα κατορθώσει ποτέ να αποτελέσει το «ανδρικό πρότυπο» για να το μεταδώσει στο γιο, επειδή ο ίδιος ασκεί διπλό ρόλο.

Πβ. Τερλεξής Παναζής, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση. Η Γένεση του πολιτικού ανθρώπου*, Αθήνα 1975, σ. 103-114, 114-121. Τερλεξής Παναζής, *Ο αυταρχικός άνθρωπος*.

- Ψυχολογική και κοινωνική βάση της πολιτικής συμπεριφοράς, 2η έκδοση, Αθήνα 1977, σ. 55-69.
30. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 306-307.
31. Schmerl Chr., ό.π., σ. 121-126.
32. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 308-310. Green M., ό.π., σ. 160-161.
33. Hessen Jan Siebert van, Freizeit, ihre Sozialisationsprozesse im familialen Kontext στο Gerhart Wurzbacher (επιμ.), Die Familie als Sozialisationsfaktor, 2η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1977, σ. 58-59. Green M., ό.π., σ. 16-17, 202 κ.ε.
34. Scharmann Theodor, Psychologische Beiträge zu einer Theorie der sozial-individualen Integration στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation, 3η αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1974, σ. 44 κ.ε.
35. Scharmann D.-L. και Scharmann Th., ό.π., σ. 311-314.
36. Ό.π., σ. 315-316. Η Maureen Green, ό.π., σ. 78 κ.ε. αναφέρει: Σημασία δεν έχει ο υπαρκτός πατέρας στην οικογένεια, αλλά ο ποιοτικός πατέρας στον κοινωνικό χώρο της οικογενειακής εσω-ομάδας για την ανατροφή του παιδιού.
37. Schmerl Chr., ό.π., σ. 95-96, 126 κ.ε. Scharmann Th., ό.π., σ. 44-48.
38. Μυλντόρφ Μπ., ό.π., σ. 57-58, 117 κ.ε. Green M., ό.π., σ. 78-82, Scharmann D-L και Scharmann Th., ό.π., σ. 311-320. Βενιοπούλου Κύρα, Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 49 (1983), σ. 88-99. Μουσσούρου Α.Μ., ό.π., σ. 86.

